

Ивана ДОБРИВОЈЕВИЋ*

НАДЗОР И ИНТЕРНАЦИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ПРВАКА ПРЕДШЕСТОЈАНУАРСКИХ СТРАНАКА У ДОБА ШЕСТОЈАНУАРСКОГ РЕЖИМА КРАЉА АЛЕКСАНДРА¹

ABSTRACT: *The article examines the position of the politicians and lack of freedoms during the dictatorship of king Aleksandar (1929 – 1935). The special attention is paid to the interments of the political opponents that were allowed by the Law on protection of public security and the state order. Internments represented one of the main (preventive) measures in the fight against any opposition.*

KEY WORDS: *Regime of 6th January, police surveillance, interments, control, restriction of civil liberties*

Вође предшестојануарских политичких партија су прелазак на нови режим прихватиле мирно, без било какве реакције или отпора. Ослабљене и исцрпљене у дугогодишњим парламентарним и фракцијским борбама, измучене политичким и националним трвењима, дубоко подељене и завађене, странке и њихови политички прваци су се, после званичног укидања, повукли у илегалу. Драгољуб Јовановић је о реакцији србијанских странака на ново стање у својим успоменама записао: „У стању апсолутизма вођство се понело не може бити јадније – ниједну обавест, ниједно упутство, ниједан гест. Лист без боје. Смрт у јавности. Апсолутно одсуство у селима и масама уопште. Кукавичлук без граница. Учмалост којој нема равне“.² Тек марта, односно априла 1929, око Љубе Давидовића се формирао круг противника шестоја-

* Аутор је научни сарадник у Институту за савремену историју, Београд.

¹ Рад је настао у оквиру пројекта: *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку – између демократије и диктатуре* које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

² Д. Јовановић, *Политичке успомене*, т 2, стр. 161.

нуарског режима.³ Ипак, за све време трајања диктатуре, Београд и Загреб су били два центра око којих су се окупљали опозициони прваци, пре свега због потпуно различитих погледа о главним државним и националним питањима који су раздвајали прваке српских и хрватских партија. Београд је био центар политичке делатности радикала окупљених око Главног одбора, демократа окупљених око Љубе Давидовића и земљорадничке левице. Србијанским партијама се прикључило и вођство ЈМО, али и СЛС по изласку Корошеца из владе у јесен 1930.⁴ Око загребачког центра су се окупљали чланови и симпатизери Сељачко – демократске коалиције унутар које су постојале значајне разлике у схватању какав је отпор требало пружити новоуспостављеном режиму. Наиме, док се Мачек заузео за тактику ишчекивања и пасивног отпора, у нади да ће се режим урушити сам од себе, Светозар Прибићевић се заложио за активан отпор новом стању, повезивање са опозиционим партијама у Србији, али и за федералистичко преуређење државе. Стога су прваци Демократске странке прве контакте у априлу 1929. са Загребом имали преко Прибићевића.⁵

Законом о заштити јавне безбедности и поретка забрањена су „сва удружења и политичке странке које врше пропаганду и убеђивање других да треба променити постојећи поредак у држави“, али и све политичке странке које „носе обележје верско или племенско“. Оснивање нових и опстајање постојећих политичких друштава четврти члан закона је везао за нарочито одобрење управне власти, односно великог жупана, оне области у којој друштво има централно седиште.⁶ Од првих дана новог режима, чланови и симпатизери забрањених странака су се стали окупљати око разних просветних, културних, привредних или пак верских удружења, кроз која су вршили „политичку акцију и пропаганду против постојећег поретка“. Стога је Министарство унутрашњих дела наредило да се бановима издају инструкције да се „контролише рад и држање ових људи у поменутих друштвима“.⁷ Лица која ремете јавни ред и мир су могла одлуком првостепене управно – полицијске власти бити протерана у било које место, из кога се нису смела вратити без одобрења великог жупана, односно управника града Београда. Протерано лице које се без дозволе врати, било би, по одредбама овог закона,

³ Т. Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре, Београд 1969, стр. 91.

⁴ М. Стојадиновић, Ни рат ни пакт, Ријека 1970, стр. 260; Т. Стојков, Опозиција..., стр. 89.

⁵ Т. Стојков, Опозиција..., стр. 94 – 104.

⁶ Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, 6. 1. 1929.

⁷ Незаведено, без датума (вероватно са краја 1931. или почетка 1932), Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), 14 (Министарство унутрашњих послова) – 26 – 68.

кажњено са 30 дана затвора и поново протерано.⁸ Тиме је заправо озакоњено протеривање вансудским путем и без икаквих ограничења. Овај члан закона је био у супротности са основним правничким постулатом да „нема казне без закона“⁹, али и са одредбом Септембарског устава из 1931. године који је јасно прописивао да се „ниједан грађанин не може протерати у земљи из једног места у друго, нити заточити у једном месту, **осим у случајевима које је закон изрично предвидео**“ (подвукла И. Д.)¹⁰. Кривичним закоником, који је донет почетком 1929, а ступио на снагу јануара 1930, је такође предвиђено да се „нико не може протерати из своје завичајне општине“.¹¹ У време трајања шестојануарског режима, интернације, било у место рођења или друга забачена и изолована места широм Краљевине, биће једно од главних (превентивних) средстава власти за обрачун са политичким неистомишљеницима, најчешће политичким првацима забрањених странака, али и обичним људима, непријатељски расположеним према новом државном поретку.

Одмах по проглашењу новог режима, над свим опозиционим првацима, али и осталим „сумњивим“ и „непоузданим“ лицима је заведен полицијски надзор. Ипак, детективска служба у Краљевини Југославији није била посебно развијена, нити су полицајци задужени за „дискретни надзор“ умели да буду неприметни. Праћени су тако знали да су праћени, па су проналазили разне начине да на овај или онај начин избегну полицијске агенте.¹² Својеврсна контрола над кретањем и деловањем опозиционих политичара је постојала и у парламентарном периоду¹³, али су мере надзора у доба шестојануарског режима биле знатно пооштрене. У Хрватској су, најпре преко дана, а затим непрекидно, надзирани Влатко Мачек¹⁴, Иван Пернар¹⁵, Јурај Крњевић, Марија Радић,

⁸ Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 6, б. 1. 1929.

⁹ О овоме више в. Л. М. Костић, Коментар Устава Краљевине Југославије од 3. септембра 1931, Београд 1934, стр. 26.

¹⁰ Члан 9. Устава Краљевине Југославије, Л. М. Костић, н. д, стр. 27.

¹¹ Члан 57 Кривичног законика, М. Чубиниски, Научни и практични коментар Кривичног законика Краљевине Југославије од 27. јануара 1929, Београд 1934, стр. 176. В. и М. Доленц, А. Макленцов, Систем целокупног кривичног права Краљевине Југославије, Београд 1934, стр. 135, Л. М. Костић, н. д, стр. 28, и Д. Јевтић, О уставним правима грађана по уставу Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године, Историјски гласник, 1 – 2 / 1975, стр. 53. В. и М. Доленц, О протеривању и конфинацији у казном праву, Архив за правне и друштвене науке, јули – август 1936, стр. 5 – 18.

¹² В. М. Стојадиновић, н. д, стр. 266 – 267.

¹³ V. В. Janjatić, *Politički teror u Hrvatskoj 1918 – 1935*, Zagreb 2002, стр. 263.

¹⁴ V. Maček, *In the Struggle for Freedom*, New York 1958, стр. 126.

¹⁵ Д. С. бр. 43 / 932, АЈ, 135 (Државни суд за заштиту државе) – 81 – 43 / 32. О надзору над Пернаром види и Извадак из политичке евиденције Управе полиције у Загребу, АЈ, 135 – 89 – 43 / 32.

али и две Радићеве кћерке и син, Јосип Предавец, Август Кошутић, Светозар Прибићевић¹⁶, Већеслав Видлер, Милан Шуфлај и Анте Трумбић. Полиција је држала под присмотром и зграду Хрватског сељачког дома на Зрињевцу, а тиме и све особе које су долазиле у ту зграду.¹⁷ У својим успоменама вођа ХСС-а наводи да су власти задужиле тројицу полицајаца да непрестано надгледају њега и његову кућу, као и да испитују сва лица која су му долазила у посету.¹⁸ Према наводима Прибићевића, Трумбић, бивши министар иностраних послова, није напуштао Загреб читаве три године. За то време су га непрекидно пратила двојице детектива, од којих је један увек стајао на степеништу Трумбићеве куће. Иван Мештровић је, сведочи Прибићевић, на Бледу интервенисао код краља да се престане са оваквом праксом, али је то било узалудно.¹⁹ На основу расположивих извора, може се са сигурношћу тврдити да су од србијанских политичара били надзирани Љуба Давидовић²⁰, Јован Јовановић, Драгољуб Јовановић, Милан Грол, Милош Трифуновић²¹, Милан Гавриловић, Милош Тупањанин²², Дуда Бошковић²³ и Милан Костић²⁴. Под полицијским надзором су били још и Мехмед Спахо, Никола Прека, Јурај Шутеј али и сви странци, који су, попут Ситона Вотсона, сматрани подозривим.²⁵ Пред Давидовићевом кућом је увек стајао жандарм, али су Милан Грол и још неколицина могли свакодневно да га посећују јер су имали посебне дозволе као његови стари пријатељи који воде рачуна о његовом здрављу, будући да је живео као самац без иког свог.²⁶ Полиција је, по свему судећи, имала своје поузданике и дошнике и у блиској околини истакнутих политичких првака. Б. Јањатовић тако наводи да је блиска пријатељица Мачекове покојне жене Цецилија Биљан редовно извештавала Одељење за државну заштиту Савске бановине о својим разговорима са Мачеком, или о разговорима Мачека са другим лицима, у нади да ће тако обезбедити себи и свом мужу плаћање дугова и посао у обавештајној служби у Бечу.²⁷ Полицијски коме-

¹⁶ В. Мачек, н. д, стр. 126.

¹⁷ В. Б. Јањатовић, н. д, стр. 263 – 264.

¹⁸ В. Мачек, н. д, стр. 126.

¹⁹ АЈ, 84 (Збирка Хинка Кризмана) – 1.

²⁰ В. и И. Мештровић, Успомене на политичке људе и догађаје, Буенос Аирес 1961, стр. 197.

²¹ Незаведено од 13. 8. 1931, АЈ, 37 – 9 – 48.

²² Незаведено од 31. 3. 1932, АЈ, 14 – 21 – 48.

²³ Пов. Бр. 38 613 од 1. 11. 1930, АЈ, 63 (Министарство правде, поверљива архива) – 8 (к 9).

²⁴ Незаведено, без датума, АЈ, 74 (Двор) – 11 – 22.

²⁵ N. Šarac, Uspostavljanje šestojanuarskog režima sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1975, стр. 201.

²⁶ I. Ribar, Iz moje političke suradnje, Zagreb 1965, стр. 256.

²⁷ Б. Јањатовић, н. д, стр. 267.

сари у мањим местима су имали и своје људе „од поверења“ који су их детаљно обавештавали о кретању појединих политичара. Дешавало се да ови добровољни локални „агенти“ никада нису ни видели лично о којој извештавају полицијску или жандармеријску команду, па се читав извештај заснива на пуким претпоставкама, као што је то било приликом посете Мите Димитријевића Врњачкој Бањи, када је полицијски комесар извештавао Одељење државне заштите да се Димитријевић сусрео у више наврата са Ацом Станојевићем, што није видео ни он лично, нити ико од полицијских органа, „али се проверавањем и по опису може тврдити као сигурно да је то био г. Димитријевић“.²⁸ Ипак, нису полицијске и жандармеријске власти, као и локалне „патриоте“, једини надзирали све „сумњиве“. Од велике помоћи и значаја у овом послу су били и дописници Централног Пресбирора чија активност се није ограничавала искључиво на штампу. Понекад су неки од њих играли готово детективску улогу, покушавајући да сазнају расположење народа ступајући у неформалне разговоре, најчешће се представљајући као трговачки путници. Дописници су се у својим извештајима нарочито задржавали на кретању и активностима опозиционих првака, па је тако, за време трајања шестојануарског режима, са посебном пажњом праћен Трумбић, а о његовом кретању је подробно извештавано.²⁹

О делатности, кретању и међусобним сусретима опозиционих првака, Одељење за државну безбедност је писало детаљне и исцрпне политичке извештаје.³⁰ Бележено је куда су ишли опозициони прваци, са ким су се сусрели, које кафане посећивали и са ким се и колико задржавали у разговору. Подозрење полиције су изазивала и сва она лица која су, на било који начин, а често и случајно, долазила у додир са противницима режима. Извештаји о полицијском надзору су каткад добијали и обележја гротескног, будући да се свака изговорена реченица праћеног пажљиво анализирала. У том смислу је карактеристичан извештај из новембра 1930. о одласку у лов и ручку који је Дуда Бошковић имао са судијама Окружног суда у Панчеву. Константовано је да за време ручка Дуда Бошковић није говорио са присутнима „ништа о политици“, али се „очигледно трудио свим силама да оживи партијско расположење и борбени дух присутних на обазрив начин, што није могло остати незапажено“. Бошковић је, по наводима агената, присуство судија и државног тужиоца за ручком користио „у своје партијске сврхе“ на врло оригиналан начин, „јер је сваких пет минута изговарао речи: „Господине

²⁸ Незаведено, без датума, АЈ, 74 – 11 – 22.

²⁹ Ипак, у читавом периоду 1929 – 1935. Трумбић је само надзиран, али ни једном није био судски гоњен, интерниран или на било који начин кажњен.

³⁰ В. Незаведено од 13. 8. 1931, АЈ, 37 (Фонд Милана Стојадиновића) – 9 – 48.

председниче“, „Господо судије“, „Господине државни тужиоче“, на основу чега је закључено да је читав састанак „имао сврху да покаже да је др Бошковић још увек утицајан и моћан“. Петар Живковић, председник владе и министар унутрашњих послова, је наложио Милану Сршкићу, министру правде, да се читав случај испита и да се дотична лица казне, јер је „недолично да активни државни службеници и високи судски чиновници на овакав начин послуже за то да се диже углед једном **настраном човеку** (подвукла И. Д.), који је непомирљиви противник садањег режима и који овако жели да дигне своју вредност, користећи се овим везама и за свој престиж и за своје адвокатско звање“.³¹

Када је у току 1932. знатно оживела активност забрањених партија у народу, министар унутрашњих послова Милан Сршкић је наредио да се „најстрожије, али најдискретније мотри на рад познатих опозиционих првака, нарочито у случају сталног одласка из места становања“. Приликом путовања неког политичког првака у друго место, Сршкић је захтевао од локалних полицијских власти да га „одмах најбржим поверљивим путем извести у ком је правцу дотични отпутовао“. О томе је уједно требало извести и све оне општине и жандармеријске станице на чију је територију надзирано лице путовало. Министар Сршкић је даље наређивао и да му се, уколико је то могуће, достављају подаци „с каквом намером одлази дотично лице“, али и какве је активности развило у месту у које је допутовало. Опозиционим првацима је на све могуће начине требало, према овом наређењу, онемогућити присуство на „саборима, литијама, прославама и вашарима“ који су, по проценама власти, коришћени за „држање узбудљивих говора народу против данашњег стања“. Стога је жандармеријским властима налагано да „неупадљиво запоседну све прилазе и улазе дотичном месту, мотрећи строго ко у то место долази, са каквом тенденцијом“. Све сумњиве аутомобиле је требало задржавати и контролисати, а од лица која су деловала подозриво су тражене исправе. Истакнути опозициони челници нису смели бити пуштени у места одржавања сабора или вашара уколико не би „искрено доказали своје намере“ и „обавезали се својом чашћу да ће се честито и исправно држати“. Полицијске власти су морале да контролишу и све оне особе које су возом покушавале да стигну у место где се одржавао какав сабор. Прописано је да се два дана пре почетка вашара мора завести строга контрола путника на железничким станицама, „па

³¹ Пов. Бр. 38 613 од 1. 11. 1930, АЈ, 63 (поверљива архива) – 8 (к 9). Истрага је, ипак, показала да се за време ручка разговор водио „само о лову“ и да су судију Стојковића називали „председником“, јер је председник ловачког удружења, а команда места у Панчеву је потврдила да су сви државни чиновници виђени са Бошковићем „исправни службеници и на свом месту“; Незаведено, АЈ, 63 (поверљива архива) – 8 (к 9).

тако свим истакнутим опозиционарима чије су злонамере доказане и очевидне забранити улаз односно задржати их на станици и првим возом вратити назад“. Власти су ипак водиле рачуна о реакцијама становништва, па је жандармерији наложено да се не предузима ништа уколико би неког опозиционог вођу на станици сачекали грађани, али да се искористи „прва згодна прилика“, када се мештани разиђу, „да се удаљи нечујно из вароши“. Ако би се ипак десило, налагао је даље Сршкић, да се и поред свих предузетих мера предострожности, „неко од њих провуче и почне својим држањем и говором развијати штетне и зле акције“, требало је „предузети све да се такво лице уклони и са њиме по закону поступи, **не изазивајући против себе револт грађана и пазећи да се ауторитет власти и позитивних законских прописа одржи на завидној висини**“ (подвукла И. Д.).³²

У периоду 1929 – 31, како наводи Т. Стојков, везе опозиционог вођства и њихових присталица у народу су биле сведене искључиво на повремене личне контакте.³³ Ипак, већ од пролећа 1929. политички прваци забрањених странака оживљавају активност. Диктатура у почетку, како сведочи Драгољуб Јовановић, није уливала страх, па је вођа левог крила земљорадника настављао кампању за решење хрватског питања у нешто измењеном виду. Кроз причу о различитој психологији Срба, динараца, и Хрвата, кајкаваца, Јовановић је истицао да се национално питање не може решавати једним потезом, већ да је у питању дуготрајан процес.³⁴ Убрзо је, упркос строгим забранама, оживело и опозиционо партијско договарање. Наиме, противници режима су избегавали сакупљања у великом броју и на јавним местима,³⁵ па су се састајали по кућама, држећи тајне страначке и међустраничке састанке. Да би се заварала полиција, место тих састанака се мењало, но највећи број их је одржан у стану шефа Земљорадничке странке Јоце Јовановића или у стану Антона Корошца. Противници режима су, како сведочи Милан Стојадиновић, сматрали да, с обзиром на положаје које су Корошец и Јовановић заузимали, полиција неће смети према њима драстичније да иступи.³⁶ Вођство Земљорадничке странке је било под јачом полицијском присмотром од седнице Главног одбора на којој је одлучено да се не излази на митровданске изборе 1931. Ипак, сваке недеље, у различите дане, одржаване су седнице Ужег одбора странке у кући Јована Јова-

³² Строго поверљиво бр. 21. од 14. 5. 1932, наведено у целини према Алманах Нова рибјеч, Загреб 1940, стр. 151 – 152.

³³ Т. Стојков, Опозиција..., стр. 144.

³⁴ Д. Јовановић, н. д., стр. 154.

³⁵ С. Прибићевић, Диктатура краља Александра, Београд 1953, стр. 147.

³⁶ М. Стојадиновић, н. д., стр. 260.

новића, а чланови и симпатизери су се свакодневно састајали у адвокатској канцеларији Драгише Здравковића у Пашићевој број 7, која је непрестано била под полицијским надзором. Упркос сталној присмотри, ко год је од чланова странке дошао у Београд да саопшти неку новост или пренесе какву поруку, знао је да треба да оде до Пашићеве улице. Конференције су несметано одржаване и по селима. То су обично били ноћни састанци које су држали или Јован Јовановић или потпредседник странке Милан Гавриловић. Странка је нарочиту пажњу обрађала омладини, како универзитетској, тако и оној сеоској, за коју су организована различита предавања са дискусијама. Овим предавањима, по сведочанству Д. Здравковића, врдало се пред полицијом на разне начине – предавања су држана у различите дане и у развојно доба дана на разним местима – у Пашићевој 7, Загребачкој 2, Јовановој 43, „понекад само уз светлост цигарета“.³⁷

И демократе су одржавале везу са својим партијским истомишљеницима у унутрашњости. Иван Рибар наводи да је био у редовном контакту са страначким првацима из Крагујевца, Аранђеловца, Ужица, Пожеге, Чачка, Новог Сада, Осијека, Краљева, Крушевца, Тополе и Смедеревске Паланке.³⁸ Полиција је углавном била добро обавештена о тајним састајањима опозиционих првака. Пред новембарске изборе 1931. полицијски агенти су упали у стан Љубе Давидовића у коме су се чланови Извршног одбора странке састали поводом raspisa избора за Народну скупштину. Агенти су, и пре него што је састанак отпочео, присутнима, под претњом употребе оружане силе у случају отпора, наредили да се разиђу. Протести и позивање на изборни закон који је дозвољавао састанке ради утврђивања кандидата и предаје кандидатске листе нису уродили плодом, па су сви присутни, укључујући и Љубу Давидовића, били саслушавани у Управи града. Због илегалног састајања, како сведочи Иван Рибар, били су кажњени највећом административном мером, али поступак по Закону о заштити државе није поведен јер их је власт затекла „само при сакупљању, а не при делу“.³⁹ Знало се, захваљујући полицијском поверенику који је убачен у редове земљорадника, и за Елаборат који је марта 1932. саставио Милан Гавриловић, а у коме је жестоко критикован режим.⁴⁰ После пунктација Аце Станојевића, по-

³⁷ Д. Ђ. Здравковић, Меморандум, Календар споменица Српско село, Београд 1940, стр. 286 – 287.

³⁸ I. Ribar, *Iz moje političke suradnje*, Zagreb 1965, стр. 255.

³⁹ И. Рибар, *Стара Југославија и комунизам. Закони, судови, затвори и логори у старој Југославији против комуниста*, Београд 1967, стр. 98.

⁴⁰ Незаведено од 31. 3. 1932, АЈ, 14 – 21 – 48. Десетак агената је упало у адвокатску канцеларију Здравковића, покупило 7 од 8 примерака Меморандума и ухапсило Здравковића и Тупањанина; Д. Ђ. Здравковић, н.д, стр. 287 – 288.

лиција је почела много оштрије да поступа и са радикалима, па су учестала хапшења и интернације чланова ширег Главног одбора.⁴¹ Како је партијска штампа била забрањена, „цветала је литература тајних летака“, како је писао Милан Стојадиновић. Растурање летака је било скопчано са великим тешкоћама услед полицијске контроле, али су се опозициони активисти довијали на најразличитије начине. Леци су најчешће чувани у кућама истакнутих политичких првака, по савету Корощца у листовима појединих књига, будући да агенти никада нису имали довољно стрпљења и времена да прелиставају све књиге у једној библиотеци, јер су „обично завлачили нос у ормане, куфере, не гледајући оно што им стоји отворено пред очима“.⁴² Опозициони челници су, да би заварали траг полицији, летке најчешће слали у ковертима трговачког формата на којим су стајали натписи разних фирми. Тако је Драгољуб Јовановић користио коверте, специјално штампане за ту намену, са фиктивним фирмама „Пећи од бронзе и каљева“, „Трговине одабраног семена за поврће, цвеће и воће“, али и „Соко Краљевине Југославије“ и „Подмладак Црвеног крста“.⁴³ Иако су Устав и Казнени законик, као и Закон о пошти и телеграфу и Правилник за унутрашњу поштанску службу⁴⁴, гарантовали неповредивост тајне писама, 1930. године су, по сведочењу Деметра Бенића, једног од оптужених на процесу Драгољубу Јовановићу, у Београдску пошту дошла два агента из Управе града захтевајући да врше цензуру писама. Ниједна пошиљка није била поштеђена, а отварана су чак и писма председнику суда и судијама. Како се знало да у Земуну и Панчеву нема цензуре, противници режима су летке или друге поверљиве пошиљке најчешће слали одатле.⁴⁵ Па ипак, на пошиљке је будно мотрено, па је загребачка полиција успела да ухвати писмо које су Мачек и Вилдер слали Прибићевићу фебруара 1932, а које је било спаковано у три коверта. Писмо је фотографисано, а затим враћено пошти ради отпреме.⁴⁶ Кажњиво је било не само слање, већ и при-

⁴¹ Војо Чвркић, адвокат из Чачка, члан ширег Главног одбора, је тако кажњен са 30 дана затвора и интернирањем у Рогатицу јер је био на скупу сељака у Мрчајевцима код Чачка на коме је дошло до сукоба жандарма и сељака. Кажњавани су и Стојан Шпандијер, члан Главног одбора за срез Цетиње, Димитрије Протић, члан ширег Главног одбора, али и Драгиша Цветковић, бивши министар, који је отишао да агитује у једно село недалеко од Ниша одакле га је полиција стражарно вратила. Осим радикала, полиција је почела јаче да гони и републиканце, па су били ухапшени Војислав Вујанац, адвокат, Милан Богдановић, књижевник и професор Иконић; Незаведено, од 21. 4. 1933, АЈ, 37 – 11 – 68.

⁴² М. Стојадиновић, н. д, стр. 260.

⁴³ „Суђење др Драгољубу Јовановићу пред Државним судом“, Политика, 20. 9. 1932.

⁴⁴ В. АЈ, 135 – 75 – 17 / 32.

⁴⁵ АЈ, 135 – 75 – 17 / 32.

⁴⁶ Незаведено од 1. 3. 1932, АЈ, 14 – 21 – 48.

мање и задржавање летача. Тако је полиција „вршила претресе, хапсила и малтретирала“ оне људе код којих је пронађено Прибићевићево „Писмо Србима“ послато крајем 1933. године.⁴⁷

Посебан вид „неутралисања“ политичких неистомишљеника у доба шестојануарског режима су биле интернације, дозвољене једино по Закону о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Опозициони прваци, али и такозвани мали људи, осведочени противници новог политичког курса, били су интернирани пуком одлуком полицијских власти, без одговарајућег судског решења, најчешће по забитим местима на територији Санцака⁴⁸, Црне Горе, Босне или пак протеривани у место рођења.⁴⁹ Интернације су представљале само превентивну меру, а ниуколико казну, будући да су државне власти овим чином хтеле да предупреду сваку евентуалну пропаганду и политичку агитацију против новог курса. Ипак, власти су водиле рачуна да интерниранима омогуће какав-такав комфор, па су их најчешће смештали по кућама најбогатијих и највиђенијих људи у крају. Трошкови боравка и исхране интернираних су падали на бановински буџет, а неретко се дешавало да власти поприлично нередовно извршавају своје финансијске обавезе према домаћинима.⁵⁰ Први се на удару власти нашао вођа СДС-а, Светозар Прибићевић. Наиме, вођство Демократске странке је, у покушају да се успоставе контакти између Београда и Загреба, контактирало Прибићевића будући да је он био много спремнији за сарадњу са србијанском опозицијом од Мачека. Крајем априла 1929. у Загреб је стигао Божо Марковић, професор Правног факултета и демократски првак, са циљем да се избегне разговор о државном преуређењу и донесе заједничка изјава предшестојануарских странака којом би био осуђен нови режим. По повратку Марковића из Загреба, србијански опозициони прваци окупљени око Љубе Давидовића су одлучили да позову Прибићевића да дође у Београд ради наставка започетих разговора.⁵¹ Влада је, раз-

⁴⁷ Т. Стојков, Светозар Прибићевић у политичкој емиграцији у Француској, Истраживања, 4 / 1975, стр. 374 – 378. В. и Љ. Бобан, Светозар Прибићевић у опозицији..., стр. 135.

⁴⁸ В. и Пов. бр. 1066 од 31. 10. 1934, АЈ, 38 (Централни Пресбиро) – 12 – 42.

⁴⁹ Земљораднички првак из Босне и некадашњи народни посланик Чеда Кокановић је због констатације да су у аустријска времена чиновници најстроже кажњавани за било какав изгред, 1934. године полицијски кажњен са 20 дана затвора и доживотним изгоном из Бања Луке у место рођења Бронзани Мајдан у срезу Сански Мост, Врбаска бановина; Бр. 76 / 1934 од 25. 5. 1934, АЈ – 38 – 2 – 5.

⁵⁰ В. Д. Јовановић, н.д, т 3, стр. 27, 80.

⁵¹ Т. Стојков, Опозиција..., стр. 104 – 107. Прибићевић се иначе у Загреб преселио после проглашења новог режима, док је у Београду наставила да живи његова целокупна породица; Т. Стојков, Интернација Светозара Прибићевића (1929 – 1931), Историја XX века, Зборник радова 12, Београд 1972, стр. 407.

уме се, нерадо гледала на било каква опозициона договарања и зближавања, па је преко Јанка Бедековића Привићевић био упозорен да никако не иде у Београд, будући да се на њега припрема атентат. На дан пута, док се у локалном ресторану на железничкој станици поздрављао са Мачеком, Видлером, Кошутећем и другим политичким сарадницима и пријатељима, шеф загребачке полиције је Прибићевићу још једном саопштио налог Министарства унутрашњих послова да не путује у престоницу. Прибићевић се о наређење оглушио, али га је 17. маја 1929. на београдској железничкој станици „опколило петнаестак полицијских агената“ који му нису дозволили ни да се приближи својој деци, и одвели га у полицијски комесаријат на станици. Два дана касније, шеф политичке полиције Аћимовић му је усмено саопштио да мора сместа, у пратњи полиције, да отпутује у Брус, варош у крушевачком округу, подно Копаоника, где је требало да буде интерниран на неодређено.⁵² Представници предшестојануарских странака нису заједнички протестовали поводом поступања режима са Прибићевићем. Реаговао је једино Љуба Давидовић, коме је у Управи града предочено да ће завршити исто као и челник СДС-а уколико не престане да се супротставља новом режиму.⁵³

Прибићевић наводи да никада није био испитиван о својој евентуалној кривици, као и да никаква истрага против њега није покренута.⁵⁴ Власти су ипак дозволиле Прибићевићевој кћерки Стани да га прати и да са њим у Брусу станује, док је Григорије Божовић, бивши народни посланик и близак пријатељ челника СДС-а, добио дозволу да отпутује са њим до Бруса, али да се потом сместа врати у Београд. У Брусу га је дочекао велики жупан Душан Петровић. Он је Прибићевићу предочио места по варошици на којима је могао да шета, истичући да ће му бити дозвољена слободна преписка. У Брусу су вођу СДС-а стално надзирала два агента Управе града, док му је сва пошта била проверавана.⁵⁵ Власти су Прибићевића сместиле у кућу индустријалца Цветка Јеличића, једног од најбогатијих људи тога краја, у којој је уживао „сваку удобност“.⁵⁶ Непуне две недеље по интернацији, Прибићевић је добио

⁵² С. Прибићевић, н.д, стр. 149 – 150. Д. Јовановић наводи да се причало да је краљ Александар намерно изабрао Брус да казни свог бившег министра који му се једном приликом, наводно, супротставио речима: „Ја на то брус“; Д. Јовановић, н. д, т 2, стр. 163.

⁵³ Т. Стојков, Интернација Светозара Прибићевића (1929 – 1931), Историја XX века, Зборник радова 12, Београд 1972, стр. 412.

⁵⁴ Прибићевић је сматрао да је „преко две године држан у херметичком затвору једино из освете“ зато што је пре диктатуре „искрено и слободно говорио краљу“, али и јер би „као одлучни демократа могао, када дође час, постати опасан по режим“; С. Прибићевић, н. д, стр. 169.

⁵⁵ С. Прибићевић, н. д, стр. 149 – 150.

⁵⁶ Д. Јовановић, н.д, т 2, стр. 163.

тешку упалу слепог црева, праћену високом температуром, али је у Брусу провео читав јуни и јули. Упркос инсистирању породице да буде пренет у Београд на даље лечење, лекари, а посебно лични краљев лекар др Леон Коен, угледни хирург, кога је Александар послао да га прегледа, су сматрали да „није способан за пренос“. Када му се стање крајем јула погоршало, пребачен је у београдску Државну болницу. Прибићевић се у свом памфлетском обрачуну са краљем Александром и његовим режимом страховито тужио на услове у болници. Истицао је да су му пред вратима собе даноноћно стајала два полицијска агента, да му је пошта контролисана и плењена, као и да су само чланови најуже породице, жена, деца и браћа, могли да га посећују. Јуна 1931. власти су одлучиле да Прибићевића врате у Брус, будући да је краљев лекар просудио да нема никаквог разлога да се настави болничко лечење Светозара Прибићевића. После петнаестодневног штрајка глађу, саопштено му је писмо Манојла Лазаревића, управника града, „да на основи накнадног мишљења др Коена“ неће бити враћен у Брус.⁵⁷ Британски посланик у Београду, Невил Хендерсон је у извештају Форин Офису истицао да Прибићевићу у болници „од комфора не недостаје ништа, изузев одузете слободе“. Штавише, Хендерсон је истицао да вођа СДС-а највероватније ужива у улози жртве „у нади да ће му то донети користи, будући да је добар део популарности коју сада ужива заснован управо на тој чињеници“.⁵⁸ За разлику од чехословачких и француских званичника који су умногоме допринели ослобађању Прибићевића⁵⁹, Форин Офис је заузео став да се у читав случај Прибићевић не би ипак требало мешати „јер владе у централној и југоисточној Европи имају обичај да, када су политички интереси у питању, затворенике излажу страшној тортури“. Ипак, истицао је још једном да се према Прибићевићу не поступа лоше, ако се узме чињеница да је притворен без суђења.⁶⁰ Нема, међутим, сумње да је Прибићевић психолошки веома тешко подносио интернацију. Пре-

⁵⁷ С. Прибићевић, н. д, стр. 164 – 166.

⁵⁸ Хендерсон иначе није много уважавао и ценио Светозара Прибићевића. Карактерисао га је као великог пан Србина у прошлости који се због тога преселио из Загреба у Београд. „Његов садашњи циљ“, писао је британски посланик у извештају Форин Офису, „је да се врати у Загреб да би сплеткарио против режима... Уверен сам да би Прибићевић био пуштен када би потписао документ да ће се држати даље од политике све док траје овај режим“; Извештај Хендерсона од 2. 7. 1931; АЈ, Форин Офис (у даљем тексту ФО), 371 – 397 – 15 271.

⁵⁹ У акцију за ослобађање вође СДС-а су се укључили председник Чехословачке Томаш Масарик, као и познати публициста и генерални секретар Народно-демократске странке Чехословачке Франтишек Хлавачек који је интервенисао и код вође француских социјалист Блума. О овоме више в. Т. Стојков, Интернација Светозара Прибићевића (1929 – 1931), Историја XX века, Зборник радова 12, Београд 1972, стр. 416 – 421.

⁶⁰ Извештај од 2. 7. 1931, потпис известиоца нечитак, АЈ, ФО, 371 – 397 – 15 271.

ко две године, писао је вођа СДС-а, „ја нијесам видио пријатељско лице, нит чуо пријатељски глас. Може сватко замислити, што је то изолација у затвору, та вјечна самица, значила за мене, за човјека који је цијели свој живот провео у друштву, у додиру са хиљадама људи, који се увијек кретао у центру политичкога живота. Тај затвор значио је за мене полагање и постепено убијање“.⁶¹ Власти су прво покушале да се нагоде са Прибићевићем тражећи, преко сина Стојана, да челник СДС-а потпише изјаву у којој би изразио „потпуну лојалност краљу“ и обавезао се да неће предузимати никакву делатност против „постојећег стања“. Како Прибићевић на ово није пристао,⁶² јула 1931. године, на основу извештаја лекара Државне болнице му је издат пасош који је затражио ради лечења у Карловим Варима у Чешкој.⁶³

Већеслав Видлер, новинар и некадашњи подсекретар у Министарству унутрашњих послова, челник СДС-а по интернацији Светозара Прибићевића, је ухапшен почетком новембра 1930. и доведен у везу са припремом атентата на председника Министарског савета Петра Живковића или министра спољних послова Војислава Маринковића који су, наводно, припремали Васо Беговић и Адам Куцјенић. Беговић је на саслушању пред осијечком полицијом навео да се свакодневно састајао са Видлером и његовом женом Хермином, као и да му је овај обећао да ће сносити све трошкове око атентата, дати му 2000 динара и нови револвер.⁶⁴ Видлер је негирао било какву умешаност у атентат, али је признао да је познавао Беговића и да му је позајмио новац. Због тога је 30. новембра 1930. био полицијски кажњен са 14 дана затвора и интернацијом у Бијело Поље, удаљено више од 150 километара од железнице.⁶⁵ Видлер није ни одслужио тих 14 дана у затвору већ је после 3 дана брже-боље послат за Бијело Поље.⁶⁶ Жалба против одлуке о интернацији је била одбачена, па је Видлер у Бјелом Пољу принудно боравио од децембра 1930. до марта 1932. године⁶⁷, када му је дозвољено да се врати у Загреб, али је и даље остао под строгим полицијским надзором.⁶⁸

⁶¹ АЈ, 84 – 1.

⁶² С. Прибићевић, н. д, стр. 155 – 156.

⁶³ С. Прибићевић, н. д, стр. 167.

⁶⁴ АЈ, 135 – 69 – 1 / 1932. В. и „Беговић и Куцјенић који су припремали атентат на председника владе одговарају пред Државним судом“, Политика, 8. 3. 1932; „Како се Беговић брани“, Политика, 9. 3. 1932; „Завршен је претрес Беговићу и Куцјенићу“, Политика, 10. 3. 1932.

⁶⁵ В. Писмо Прибићевића од 29. 10. 1931, АЈ, 84 – 1.

⁶⁶ Писмо Видлера пријатељу од маја 1931, АЈ, 135 – 69 – 4 / 32.

⁶⁷ Крајем октобра 1931. десетак најпознатијих чешких књижевника, Квапил, Махар, Чапек, Хербе и други, су упутили телеграм влади Петра Живковића, тражећи да се Видлер пусти из интернације; С. Прибићевић, н. д, стр. 69.

⁶⁸ Б. Јањатовић, н. д, стр. 270.

По речима Видлера, власти нису могле изабрати боље место за интернацију, јер је „сиротиња, хришћанска и муслиманска, не зна се која горе, утучена у мозак“, па ће се „из најгоре тамнице пре наћи канал за везу него из Бијелог Поља“. Видлер је у интернацији имао потпуну слободу кретања, али му је сваки корак надзиран, а жандарми су се неретко „сакривали и плазили по шумама“, будно мотрећи да ли се зауставља гдегод или разговара са било ким. Паланачка средина није познавала и схватала градске навике, па тако нико није разумевао Видлерове редовне дуге шетње које је практиковао без обзира не временске прилике, сматрајући да је „чудак, луда или га гони нека тајна сила“. Селјаци су га поздрављали, гледајући у њега „као у какво чудо“, а чиновници „бежали као од куге“. Окружни инспектор је у почетку говорио да је првак СДС-а „заслужио вешала“, док га је касније називао „само“ „антидржавним елементом“. Интернирани Видлер је примао пошиљке и пакете без проблема, док су писма која је он покушавао да пошаље углавном плењена, чак и она која су, по његовим наводима, била строго приватног карактера. О доста великој слободи кретања коју је интернирани Видлер, чини се, уживао, најречитије говори чињеница да је кореспонденцију покушавао да шаље из околних места, али су сваки пут спорна писма била плењена, јер је власт прегледала пошту свих становника, иако је и Септембарски устав гарантовао неповредивост писама.⁶⁹ Још један истакнути челник СДС-а, Хинко Кризман, био је у току 1933. интерниран из Загреба и интерниран у Вараждин који није смео напустити без полицијског допуштења.⁷⁰ Интерниране су и мање истакнуте личности, попут Доброслава Јевђевића, уредника новосадског „Видовдана“, који је преко две године провео у интернацији у Прачу, у Босни.⁷¹

Од политичких вођа србијанских странака у доба шестојануарског режима највише је суђен и интерниран Драгољуб Јовановић. Он је јуна 1933, непосредно по изласку из затвора у Сремској Митровици, због нове „противдржавне делатности“ интерниран у Тутин, у Санцаку, где је боравио све до средине децембра исте године. На слободи је провео једва три месеца, да би у марту 1934. био поново интерниран у Тутин, а затим, јуна, због епидемије тифуса, пребачен у Сјеницу. У Београд се, на интервенцију министра пољопривреде Драгослава Јанковића, вратио на Божић 1935.⁷² Јовановић наводи да је Тутин био најмање среско место у држави, „о коме никада раније није чуо“. Железницом

⁶⁹ Писмо Видлера пријатељу од маја 1931, АЈ, 135 – 69 – 4 / 32. О животу Видлера у Бијелом Пољу в. и писмо Хермине Видлер пријатељу од 13. 8. 1931, АЈ, 84 – 1.

⁷⁰ Б. Јањатовић, н. д., стр. 270.

⁷¹ АЈ, 84 – 1.

⁷² Т. Стојков, Опозиција..., стр. 295.

се могло до Рашке, аутобусом до Новог Пазара, а затим колима. Тридесетих година у овом малом санџачком селу је било свега 40 кућа и два дућана. Јовановић и полицијски агент Управе града који га је даноноћно надгледао, смештени су у једину камену кућу у селу у којој је живео хоџа. Услови живота, за вођу земљорадника, као и уосталом за све становнике, су били сурови – Јовановић је на починак ишао рано, будући да није било лампе, а умивао се на речици испод куће.⁷³ Срески начелник, незадовољан што мора да живи и ради у Тутину, није био претерано ревностан у прегледању Јовановићеве поште, већ је то препустио агенту Управе града. „Полуписмен, уплашен и неповерљив, он је у сваком писму тражио длаку у јајету“. То је омогућило прваку земљорадничке левице да, изражавајући се езоповским језиком, лако комуницира са својим политичким пријатељима. Тако је само последње недеље марта 1934, дакле по поновној интернацији, под изговором адвокатуре, честитке или простог јављања, послао преко 70 писама и карата, углавном политичким сарадницима и пријатељима.⁷⁴ Према Тутину, сведочи Јовановић, Сјеница је била велеград. Смештен је у великој турској кући на спрату, нешто мало изван самог града. Преко великог броја листова које је примао – „Политике“, „Правде“, „Словенца“, „Погледа“, „Прелома“, „Отаџбине“, „Недељних новина“, „Чачанског гласа“, „Литературног гласа“, био је добро обавештен, колико је то већ у доба шестојануарског режима било могуће, о приликама у Краљевини.⁷⁵ Надзор над Јовановићем је постао строжи, а пошта савесније и темељније цензурисана, након погибије краља Александра.⁷⁶

Нови талас интернација је уследио по доношењу Загребачких пунктација, резолуције СДК изгласане новембра 1932. Пунктације су изазвале велики одјек у јавности, а власти су на оштре критике режима изражене у опозиционим декларацијама реаговале кажњавањем политичких првака забрањених странака. Најтеже је кажњен Влатко Мачек коме је, по други пут, било суђено пред Државним судом за заштиту државе. Над радикалима је, као што је већ поменуто, био заведен строжи надзор, Мехмед Спахо и Сулејман Храсница су били полицијски кажњени са двадесет дана затвора, Корошец је интерниран прво у Врњачку Бању, а затим на Хвар где је остао све до вести о трагичној погибији краља Александра. Осим Корошца, конфинирани су још Вјекослав Куловец у Фочу, Марко Натлачен у Билећу и Антон Огрizeк у Кључ.⁷⁷ Ка-

⁷³ Д. Јовановић, н.д, т 3, стр. 18 – 20.

⁷⁴ Д. Јовановић, н.д, т 3, стр. 52 – 53.

⁷⁵ Д. Јовановић, н.д, т 3, стр. 69.

⁷⁶ Д. Јовановић, н.д, т 3, стр. 78 – 79.

⁷⁷ Д. Јовановић, н.д, т 2, стр. 308 – 309. Т. Стојков наводи да је режим, у страху да му у

ко Корошец није изведен пред суд, нити саслушан, интернација је била одређена арбитрарном одлуком полицијских власти. Против ове одлуке Управни суд у Цељу је донео пресуду, али је Државни савет у року од само неколико дана ово решење суда поништио. Судије Управног суда у Цељу су, због донесене одлуке, пензионисане.⁷⁸ Британски посланик у Београду Хендерсон је оценио да вођи СЛС-а није суђено због његовог „утицајног положаја“, „већ је задржан у интернацији у којој се доста слободно кретао“.⁷⁹ Упркос релативно строгом кажњавању опозиционих вођа, за скупштинском говорницом су се чуле констатације да док „несуђени југословенски Мусолини“ (мисли се на Прибићевића) „сипа дрвље и камење“ на владу, иста та влада „тражи лековите бање и у њих салонским колима одвози пункташе“.⁸⁰ Расположиви извори показују да је Корошец у Врњачкој Бањи збиља уживао велике слободе. Иако је био под полицијским надзором, у посете су му без проблема долазили политички пријатељи попут Јована Јовановића, Љубе Давидовића и Милоша Трифуновића и са њим се задржавали дуже време у разговору.⁸¹ Трстенички адвокат Чедомир Урошевић је извештавао Милана Стојадиновића да је посетио интернираног вођу СЛС-а са којим се задржао два сата у политичком разговору. Корошец се, писао је Урошевић, „осећа у Врњцима као међу својима, чак је освојио симпатије свих тамо, сем неколико политичких потркуша овог доба. Маса га необично цени, и он је тиме задовољан. Његово кретање у Бањи је слободно, са ограничењем политичког састанка ширих размера. Полиција омета где може сваки посет њему, али се то изигра.“⁸² Дуда Бошковић је интерниран у Нови Пазар где је боравио у хотелу „Врбак“.⁸³ За краткотрајно пуштање Бошковића ургирала је Босилка Прибићевић код Милана Стојадиновића, истичући да је 85-годишња мајка овог новосадског

иностранству могу више нашкодити пунктације СЛС него СДК безуспешно покушао да приволи вођу СЛС-а на сарадњу, а када се тај покушај изјаловио, прибегао интернацијама; Т. Стојков, Опозиција..., стр. 223. Огризек је интерниран прво у Коњиц, а затим премештен у бању Кисељак код Сарајева; Говор Богумила Вошњака, XIX редовни састанак Народне скупштине од 26. 2. 1934, Стенографске белешке Народне скупштине, Београд 1934, стр. 40.

⁷⁸ Говор сенатора Петра Ђирлића, XV редовни састанак Сената од 22. 3. 1934, Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије, Београд 1934, стр. 82 – 83. В. Говор Богумила Вошњака, XIX редовни састанак Народне скупштине од 26. 2. 1934, Стенографске белешке Народне скупштине, Београд 1934, стр. 40.

⁷⁹ Годишњи извештај Н. Хендерсона за 1933. годину, Ж. Аврамовски, н. д, т II, стр. 180.

⁸⁰ Говор народног посланика Милорада Костића, XL редовни састанак Народне скупштине од 15. 3. 1933, Стенографске белешке Народне скупштине, Београд 1933, стр. 236.

⁸¹ Писмо Милана Стојадиновића Бранку Пелешу од 29. 3. 1933, АЈ, 37 – 11 – 71.

⁸² Писмо Чедомира Урошевића М. Стојадиновићу од 1. 3. 1933, АЈ, 37 – 11 – 69.

⁸³ Д. Јовановић, н.д, т 3, стр. 18

адвоката тешко болесна и да жели да још једном види свог сина, као и да је управник града одбио да прими уверење о тешкој болести старе госпође Бошковић.⁸⁴

Мачек је, због учествовања у доношењу загребачке резолуције, ухапшен крајем јануара 1933. године и полицијски кажњен са двадесет дана затвора и интернацијом на неодређени рок.⁸⁵ Станоје Михалцић, тадашњи управник загребачке полиције, му је саопштио да ће бити интерниран у Чајниче, место у источној Босни, за које ни Михалцић ни Мачек нису тачно знали где се налази. Речено му је да ће још те ноћи кренути у интернацију, преко Београда, Ужица и Вишеграда. У пратњи три полицајца, Мачек је стигао у Београд, а одатле је возом ишао до малог места Устипрача, недалеко од Вишеграда, где га је сачекао Мускадић, управник сарајевске полиције. У Чајничу, познатом летњем планинском центру, где је боравио нешто више од месец дана⁸⁶, Мачек је добио „веома лепу собу“ у локалном пансиону.⁸⁷ Челник ХСС-а је у Чајничу наишао на пријатељско расположење становништва, како Срба тако и Муслимана. Захваљујући благонаклоности среског начелника Томека, са којим се и спријатељио, Мачеков боравак у Чајничу је био пријатан – посетио га је и Јурај Шутеј, један од првака ХСС-а, са којим је разговарао у присуству среског начелника и једног полицијског агента. Томек је убрзо премештен из Чајнича, а на његово место је дошао нови срески начелник Живковић који је поштрио надзор над Мачеком. Локални становници му више нису прилазили јер је Живковић, наводно, казнио двојицу или тројицу мештана са по 100 динара јер су се пријатељски поздравили са Мачеком.⁸⁸

Држање власти према опозиционо настројеним страначким активистима и становништу је умногоме зависило и од личности бана. Британски конзул у Сарајеву је истицао да је бан Дринске бановине Веља Поповић, који је ту дужност обављао од новембра 1929. до краја децембра 1934. када је постао министар унутрашњих дела у Јевтићевој влади, „иако није био посебно омиљен код становништва“, завео релативно благ режим, у чему се слажу сви, па и Хрвати и Муслимани. „Ни један Хrvat“, истицао је британски конзул, „становник бановине, није био интерниран иако су претексти лако могли бити нађени. У томе је Веља Поповић у предности од бана Приморске или неких других бановина,

⁸⁴ Писмо Б. Прибићевић М. Стојадиновићу од 31. 12. 1934, АЈ, 37 – 65 – 386.

⁸⁵ Б. Јањатовић, н. д, стр. 279.

⁸⁶ Наиме, вођа ХСС-а је у Чајничу боравио све до 10. марта, када је одведен у Београд, где му је почетком априла по други пут суђено пред Државним судом за заштиту државе.

⁸⁷ В. Мачек, н. д, стр. 142 – 143.

⁸⁸ В. Мачек, н. д, стр. 144 – 145.

који су, иако нису ни Срби ни православни, како тврде локални Хрвати, желели да буду већи ројалисти од самога краља, хапсили људе и депортовали их у Санџак и Црну Гору⁸⁹.

Политички прваци забрањених предшестојануарских странака били су изложени оштрим репресивним мерама у периоду 1929 – 1935. Строг полицијски надзор, ограничење сваког деловања, интернације као мере безбедности и предохране, полицијска и судска кажњавања су несумњиво представљала покушај режима да сузбије сваку опозицију. Ипак, да су власти каткад и те како знале „превидети“ прекршаје челника опозиције, најбоље сведочи чињеница да је приликом преметачине Мачековог стана уочи новембарских избора 1931. године нађено мноштво забрањених књига, брошура и летака, али вођа ХСС-а није био позван на одговорност.⁹⁰ Са друге стране, пред Државним судом за заштиту државе се нашао релативно мали број политичких првака. Суђено је само Јовановићу и Мачеку, при чему су и један и други на првом суђењу били ослобођени. Режим је знао и за планове Кошутића и Крњевића да илегално оду у емиграцију, али ништа није учинио да их у томе спречи.⁹¹ Евидентно је стога да власти, у случају опозиционих првака, нису поступале доследно, пре свега услед непостојања модерног репресивног апарата, али и у нади да ће, пре или касније, приволети челнике неке од странака да својим уласком у владу дају подршку политици државног и народног јединства и тако проширити уску основицу режима. Са једне стране, полицијски агенти су максимално ангажовани на целодневном ухођењу страначких челника, писани су невероватно опширни извештаји, сумњичена и сва она лица која су била у сасвим површном контакту са истакнутим противницима режима, док је, на другој страни, затвореним политичким првацима дозвољавано да у затвору пишу летке које су путем писама растурали својим присталицама. Таква политика власти је изазивала само контраефекат, па су преувеличане приче о страдањима и дубока економска криза постале главни савезници опозиционара у борби против режима.

Резиме

Противници шестојануарског режима су олако проглашавани „сепаратистима“, „антидржавним“ и „анационалним“ елементима, па су надзирани, праћени и интернирани. Упркос свему, надзор над политич-

⁸⁹ Извештај британског конзула из Сарајева од 7. 1. 1935, АЈ, ФО, 371 – 409 – 19 574.

⁹⁰ В. Јанјатовић, Др Влатко Мачек: прогони и суђења 1919 – 1935 године, Споменика Лјубе Бобана, Загреб 1996, стр. 8.

⁹¹ Т. Стојков, Опозиција..., стр. 98.

ким неистомишљеницима и свим осталим „сумњивим“ лицима је био примитиван. Иако је инсистирано на „дискретном“ надзору, праћени су углавном знали да су им полицијски агенти за петама. Надзирање, праћења и денунцијације су развијене до апсурда. Свако виђање, дружење, родбинске везе или необавезни разговор са тзв. „непријатељима по ретка“, „сепаратистима“, „комунистима“ и слично је повлачило сумњу. Окупљање неколико људи по становима је аутоматски подвођено под држање недозвољених политичких састанака. У таквим случајевима, нарочито ако се радило о политичарима и људима незадовољним режимом, власти су покушавале да у њихове редове протуре поверљива лица. Штавише, полицијски агенти нису били претерано вешти и успешни у надзирању, па је усташки поглавник Павелић без проблема могао напустити земљу иако га је један агент загребачке полиције пратио у стопу и мотрио на његову кућу све док је било светла у стану.

У Хрватској су, најпре преко дана, а затим непрекидно, надзирани Влатко Мачек, Иван Пернар, Јурај Крњевић, Марија Радић, али и две Радићеве кћерке и син, Јосип Предавец, Август Кошутић, Светозар Прибићевић, Већеслав Видлер, Милан Шуфлај и Анте Трумбић. Полиција је држала под присмотром и зграду Хрватског сељачког дома на Зрињевцу, а тиме и све особе које су долазиле у ту зграду. На основу расположивих извора, може се са сигурношћу тврдити да су од србијанских политичара били надзирани Љуба Давидовић, Јован Јовановић, Драгољуб Јовановић, Милан Грол, Милош Трифуновић, Милан Гавриловић, Милош Тупањанин, Дуда Бошковић и Милан Костић. Под полицијским надзором су били још и Мехмед Спахо, Никола Прека, Јурај Шутеј али и сви странци, који су, попут Ситона Вотсона, сматрани подозривим. Иако је основни правнички постулат налагао да нема казне без закона, а Септембарски устав и Кривични законик строго забрањивали интернације без одлуке суда, власти су политичке противнике, углавном прваке и симпатизере предшестојануарских странака, превентивно интернирале у заборављена места у Краљевини – пре свега у Санџаку и Босни. Интернирани су тако Драгољуб Јовановић, Светозар Прибићевић, Влатко Мачек, Хинко Кризман, Доброслав Јевђевић, Већеслав Видлер, Антон Корочец, Вјекослав Куловец, Марко Натлачен, Антон Огризек, Дуда Бошковић, Секула Дрљевић и други. Ипак, интернираним опозиционарима је обезбеђиван, с обзиром на прилике, будући да се ипак радило о губитку личне слободе, максималан комфор – смештани су у куће највиђенијих и најбогатијих људи у крају, добро храњени, а преко разних новина, укључујући и оне иностране, били су релативно добро обавештени о збивањима у земљи.

Ivana DOBRIVOJEVIĆ

SUPERVISION AND INTERNMENT OF POLITICAL
CHAMPIONS OF PRE-JANUARY 6TH PARTIES DURING THE
KING ALEXANDER'S JANUARY 6TH REGIME

Summary

During the dictatorship, all political opponents were perceived and labeled as 'separatists', 'anti - state' and "anti - national' elements. They were put under the strict surveillance, followed by police agents and interned to backward and remote aeries of Yugoslavia (mostly in Sandzak and Bosnia and Herzegovina). Still, the surveillance techniques were primitive, and the politicians always knew that they were being followed by the police. Vlatko Maček, Ivan Pernar, Juraj Krnjević, Marija Radić, two daughters and son of Stjepan Radić, Josip Predavec, Avgust Košutić, Svetozar Pribičević, Većeslav Vidler, Milan Šufraj and Ante Trumbić were keep undfer surveillance in Croatia. According to the available sources, Serbian politicians Ljuba Davidović, Jovan Jovanović, Dragoljub Jovanović, Milan Grol, Miloš Trifunović, Milan Gavrilović, Miloš Tupanjanin, Duda Bošković i Milan Kostić were also kept under surveillance. Although interments without court order were banned by the September Constitution and Criminal Code, authorities interned Dragoljub Jovanović, Svetozar Pribičević, Vlatko Maček, Hinko Krizman, Dobroslav Jevđević, Većeslav Vidler, Anton Korošec, Vjekoslav Kulovec, Marko Natlačen, Anton Ogrižek, Duda Bošković, Sekula Drljević etc. Althouhg they lost political and personal liberties, interned politicians lived in relatively decent conditions. They were accommodated in the best houses in the aeria, fed abundantly and given the right to read both domestic and foreign press.